

Baka István égtájai

1. A BEFOGADÓ

Az ÉGTÁJAK CÉLKERESZTJÉN (vagyis a válogatott versek) első darabját 1970-ben írta Baka István. Huszonkét éves korában. A cím, a NYÁR. DÉLUTÁN leíró verset ígér. Hát persze: vidéki költő, még természetközelenben él. És hiányoznak belőle a hetvenes évek „korszerűbb” közegben élő költőinek gátlásai, divatdiktálta görccsei, mozdulatai. Szerencsére ártatlan: bízik a látható, ábrázolható, jelentéssel teli világban, nem szenved a nyelvi, grammatikai mutatványok kényszerétől. Szóval vidéki, szekszárdi, szegedi költőnek lenni jó, mondanám, ha nem tudnám, s ha nem tanúsítaná Baka sorsa, lírája is, hogy vidéki költőnek lenni rossz. Sőt mintha ez a Dunántúlról Szegedre származott egyetemista, majd gyermekklapszerkesztő úgy érezné, hogy azon a vidéken kiváltképpen rossz. („Itt minden gyom örül a délnek, / hogy nem kell másra vetnie / parányi árnyát. E vidéknek / holtan se lennék semmije.”) Mintha, egy nemrég írott versében, Aeneas szájával is a maga keserűsége szólna: „Dido, királynóm, gyűlölöm e földet.” Meglehet, ez a rossz közérzet az egyik fészke az életművében már bölcséleti igényvel újra és újra megfogalmazott, mondhatni: egzisztencialista kivetettség-tudatnak. Ott van aztán a fogadtatása. Csapatokhoz, bandákhoz nem tartozva, kívül a legfrissebb késztetésekre érzékeny fővárosi irodalmi életen, előnyös helyezést, költőrangot nem könnyű szerezni. Csak emlékezetemre hagyatkozva mondom, de nem hiszem, hogy tévedek: már három nem akármilyen verseskönyve, két prózakötete jelent meg, s még

egyetlen igazán méltó kritikát sem írtak róla. (Azt dehogy merem ideírni, hogy viszont kiket, milyen leleményes pirotechnikusokat, gyors kezű kóklerokat kiáltott ki zseninek, pártérből, csoporthűségből, balek sznobságból, egy-egy visszhangos kritika.)

De hadd térjek egy kicsit vissza ehhez az első vershez. Mégsem igazi leíró vers ez. Legfeljebb annyira az, hogy csakugyan felfedezhető benne a cím előlegezte képsor. Fű, mező, fák, árnyak, lombok, s a többi. És persze ott vannak benne az efféle képekhez többé-kevésbé hagyományosan társuló képzetek (piros harag, névtelen fájdalom, erotikus sejtelmek). Olvastunk már ilyesmit, mondhatná a finnyás kritikus, tudomísén, ki mindenki, Juhász Gyulában, József Attilában, Radnótiban. S leginthat arra a szelíd melankóliára is, amelyet a vers természetelvű és társított képei sugallnak. Hadd segítsek én is a rosszkedvű ítésznek: a fiatal költőben könnyű felfedezni máshonnan ismerős képeket, szavakat, mozdulatokat. Itt van mindjárt az első sorban „a fű komoly, meleg szaga”. Ünnepelhetném a Rimbaud javasolta recept szerint való szinesztéziát, az érzékek összevetését, de mondhatnám azt is, hogy ez a *komoly*, különösen a *dörmögő mező* közelében, egyenesen József Attilából jön. Mondhatnám azt is, hogy a pipacs körül lebegő asszociációk Radnóti-természetűek. A 2. rész első szakasza meg tökéletes Jeszenyin-imitáció: „Emlőnyi árnyú lomb itatja / a gödrök ritkuló sötétjét, / s levélrés-szájához tapadva / tűnődve csókolja a kékség.” E mögött a strofa mögött ott érzem a csodálatos Jeszenyin-vers, a KÉKSÉG magyar fordításának asztráltestét, ahogy őt idézi a *tűnődve csókolja* révült, mégis földies parasztszürrealizmusa is. S később is mennyi Jeszenyin szellemében fogant kép van Baka verseiben! Az „imára kulcsolt jegenye”, a „szétgurult olvasószemek a földeken a varjak”, az „Anyóka-ország” (Jesze-

nyin *kunybó-anyóka*-jának rokona), az „ó éjszaka, fekete kendő parasztasszony-erdők fején”, és Baka kutyája, ha távolról is, kétségtelenül rokona a Jeszenyinének. De nem ezekben a többé-kevésbé nyilvánvaló kapcsolatokban van a lényeg. Sokkal fontosabb az, amit semmiféle mikrofilológiai kopódúhvel nem lehet utolérni. Az olyan hatás, amely csak bekapcsol Bakában valami eleve benne levőt. Például az apró dolgok fölé hajló gyöngéd, megelevenítő figyelmet, az anyag, a tárgyak bensőséges ismeretét, a szinte test szerint való megjelenítésük képességét, a tárgyakon megtapadó s hirtelen fölébük szökő elemien költői képzetet. (Ide kellene írnom József Attila nevét is, benne is megvan ez a mindent átlelkesítő figyelem.) De miért foglalkozom ennyit Baka ihlető mintáival? Hiszen pályája első szakaszának sokkal súlyosabb, sokkal inkább rávalló versei is vannak. Már hibátlanul játssza egybe a maga komor világát a Vörösmartyéval (VÖRÖSMARTY. 1850), már úgy ki tudja tölteni a szoros formát, hogy majd szétveti a feszültség (NEM VAGY ITT), már kacér magamutogatás nélkül tudja elénk állítani egy csupán négyszakaszos, mégis nagy terű versben megkeseredett, de költőnek jól hasznosítható drámai anyagot kínáló magányát. Már próbálja azt a hosszú mondatokban kanyargó dikciót, amely majd képek nélkül, önmagában is éltetni tudja a verset (VÉGIGVER RAJTAD), s tud már másokéihoz nem hasonlító, pontos, erősen sugárzó képet teremteni. („Elalszom én is, rettegésemet / lágy szuszogásod szertefújja . . . / S nyelved és nyelvem lángjai / holnap összelebbannak újra.”) Szóval lett volna itt miről beszélni, nem kellett volna okvetlenül ilyen-olyan reminiscenciák után nyomozni. De a NYÁR. DÉLUTÁN-ban még alakulóban, még védtelesen áll a kritikus előtt Baka költőalkata. Hadd minősítsem hát: Baka befogadó, szerepjátszó, utánzó természet. A három szó közül egyiket se mondom lekicsinylően. A húszéves költő nyu-

godtan megengedhette magának, hogy jó ösztönnel, célszerű ízléssel kiválasztott mintáira ráhangolódjon. Egyszerűen tudta, mi kell neki, s már akkor is olyan erős hangja volt, hogy egy-egy nyilvánvalóan idegen akkordot is elbírt a verse. Baka-vers a NYÁR. DÉLUTÁN is, akármit is mondtam eddig róla. Érezni már benne azt a költői látást, amely természetes biztonsággal állapodik meg a vers szempontjából fontos részleteken, s azt az alakító képességet is, amely nem annyira a metafora, mint inkább csak az asszociációs lehetőségekkel zsúfolt fantáziakép felé tolja el a látványt. Ebben a szakaszban: „S hová árnyad vetült, a hűvös / érintéstől lehull a harmat, / és ezüstjén egy pillanatra / megvillan véletlen hatalmad”, nem az a benne bujkáló félgondolat szép, hogy az ember, ha csak egy nyomtalanul múló pillanatra is, beleavatkozik a világ folyásába, hanem az, ahogy a versben a fogható, az anyagszerű hirtelen megmozdul, irizálni kezd, való és káprázat határa elmosódik. És szép, persze, azért is, mert a zárt térben (azaz: a strófában) szinte tapintható a természetesen bomló szöveg erős érverése. És szép a puszta formájával is, az utolsó sornak a jambikus zenét megkontrázó hármas tagolása, s talán az a bújtatott betűrím is (villan, véletlen) meg a magánhangzók olyan fülbemászóan kanyargó dallamíve. És ha már szóba hoztam a formát: nagy ritkaság, hogy egy pályakezdő költő ilyen ösztönösen érezze és hibátlanul tudja is a mesterséget. Baka ebben is okos volt: tudta, mi való neki. Egy-egy kisebb kitérőt, lazítást, kísérletet leszámítva máig kitarzott a kötött formák mellett. Mintha zaklatott belső világa csak a zárt idomok szorításában tudna hatásosan megjelenni. Alkat kérdése ez is. Mindenesetre most úgy látszik, hogy szakadatlanul tökéletesített, nehéz műfordítói vállalkozásokban próbált formaművészete (ebbe persze az anyag megformálását, a szöveg rendezését is beleértem) mondhatni, tartalmi eleme lírájának.

Talán ez a formai elegancia, ez a látszólagos könnyedség teszi, hogy sűrű, sokértelmű versei is valahogy dalszerűek. Hallgassuk akár ezt a Baka későbbi elszánt egzisztencializmusa felé mutató gyönyörű szakaszt: „És száll a csend – a hold mosatlan / ablaka mögé lép az Isten; / egykedvűen néz – túl homályos / üveg, hogy lásson és segítsen.” Itt még a szorongás, a kétségbeesés is valahogy szívajdítóan édes, ha összevetjük későbbi versei súlyos komorságával. Itt a fájdalom is lágyan fodrozódik, ott majd súlyos koloncokban sötétlik. De ez, azt hiszem, nem azért van, mert közben megváltozott a közérzete. A formái változtak meg. Merjem-e azt mondani, hogy egy kicsit még Baka sötét világképe is formai kérdés? Ugyanaz a téma másképp szól egy szál hegedűn, mint ha egy nagyzenekari műben bujkál.

Eddig csak Jeszenyinről beszéltem. De, részben szerencsés véletlenek folytán, voltak más fontos találkozásai is. Ott van például az orosz–amerikai Jozsif Brodskij („emlékszem: hetvenegyben ott a Né- / va nyirkos partján POST AETATEM NOSTRAM / – latin nevű – poémáját élém / letette egy boglyas fiú a roppant, / Nyevszkij prospekt-i ház emeletén”). Jellemző, hogy a magyar Dante kezdőterzinájának két rímét viszi végig, igazi, nem hivalkodó, ironikus formai bravúrral, vagyis egyszerre idézi meg a hetvenes évek kelet-európai bugyrához a Pokol költőjét meg az akkor még tilos „elsődi” Brodskijt, a később szobatisztává előléptetett Nobel-díjast s talán egy kicsit a BOLOND ISTÓK Arany Jánosát és végül persze saját magát ebben a meglehetősen nyers tónusokkal készült önéletrajzban. Ezt a sokféle célzó, novellisztikus, az alacsonyan járó prózát rejtett Jupiter-lámpákkal átvilágító versfajtat, legalábbis részben, Brodskijtól vehette. AENEAS ÉS DIDÓ-ja Brodskij DIDO ÉS AENEAS-ára felel, mintegy visszajára fordítva az orosz versbeli helyzetet. Nála nem annyira Dido, mint inkább Aeneas a szerelem kárvallottja.

A szerepvesszések régebben is kedvére volt Bakának. Eljátszotta Adyt és Széchenyit, a leghatásosabban, a legforróbb azonosulással Vörösmartyt. Igazi formai remekelés, ahogy a Vörösmarty-sorokat beépíti a maga stílusimitációjába: a, mondjuk, másolat és a hiteles eredeti hibátlanul illeszkedik, tökéletesen egymemű. Ezt a szerepjátszó hajlamát erősíthette meg Brodskij. S valószínűleg neki is köszönhető, hogy Baka lírája személytelenebb lett, s nemcsak a mitológiai vagy zenei fogantatású versekben.

2. BAKA ISTVÁN MEGKÍSÉRTÉSE

A hetvenes évek közepén ez a pallérozott, organikusan növekvő költészet váratlanul hangot váltott. (Ha már kimondtam ezt a pallérozottat, a félreértések elkerülése végett hozzáteszem: nem ódivatút, akadémiásan unalmasat akartam mondani. A Baka-versek szépen elrendezett felszíne alatt a nem nagyon figyelmes olvasó is észreveheti a mi évtizedeinkre már letisztult, klasszicizálódott modernséget. A vágásokban, a hézagokban, a többlépcsős kihagyásokban, a váratlanul egymás mellé tett képekben.) Nem tudom, mi történhetett akkoriban Bakával. Barokkos-romantikus-szecessziós ajzottsága semmiképpen sem következik az előzményekből. Talán valami elfedett tragédia, megrendülés hívott elő belőle egy, meggyőződésem szerint, alaptermészetétől idegen kifejezésformát, színpadias beállítást, túlhabzó, olykor már-már dagályos nyelvet? Vagy megerősödött benne a nemzeti-közösségi küldetéstudat, azért fordult éppen Ady felé? Vagy vegyük közvetlen vallomásnak a *kinek kell már az énekem*-sort? Azért kezdett harsányabban beszélni, mert nem érezte magán a régen megérdemelt figyelmet? Minden-

esetre megkísértette a veszélyes, a követhetetlen Géniusz. Persze a tagadhatatlanul nagyszabású HÁBORÚS TÉLI ÉJSZAKA Ady Endre emlékének van ajánlva. De ez a szerep mégsem áll neki olyan jól, mint a Széchenyi vagy, kiváltképpen, a Vörösmarty. Nemcsak arra gondolok, hogy váratlanul megjelennek a nagybetűs szavak, a Semmi (pedig hát milyen *igazi* semmit tud ő mutatni!), a Nagy Vadász, aki „duhajul az ég tükrébe vágja poharát”, „az őszi táj asztalán” Isten és Sátán kártyáznak. (Vannak egy időre kompromittálódott szavak, azt hiszem, ilyen most éppen a Sátán is.) Túl erős, szinte grand-guignolos tónusokat használ („ráng, ráng a gyertya lángja, mint erőszakolt asszony”, „leng, mint akasztott hullája a szélben”, „vér, genny, mocsok rajzolt rám mappát”). Másutt sok a stilizálás. („Piros csizmákban mégis, mintha szivek kelnének lábra”, „áttetszenek a húson a bordák, csüng rajtuk piros almaként a szívem – tépd le, Magyarország”). Egy-egy képben meg mintha Nagy László szelleme kísértene („tündérfa, Isten-átka, törzsemen már a kidöntés jelével”, „állok eleven vérfaként, pirosuló ágaimat kitárva”). Bevallom: az idézetek rosszhiszeműek. Akár a HÁBORÚS TÉLI ÉJSZAKÁ-ból, akár közvetlen környezetéből idézhetnék gyönyörűeket is. (Ha már a semmit emlegettem az imént, hadd írjam ide ezt a dosztojevszkijesen sivár pokolképet: „s hová jutnánk a korhadó / dongákon túl, ki tudja / a Mennybe-e vagy egy sötét / és nyirkos pincezugba”. Mintha Szvidrigajlov utolsó éjszakájának zugszállodai szobája volna. Ez a vers is Baka Felhők-korszakában íródott.)

3. BAKA-THÉSZEUSZ

Ez a szertelen korszaka talán öt-hat évig tartott. Hozzám nem áll közel, megpróbáltam valahogy elmondani, miért. Mégis valami fontos történt benne: alighanem akkor töredezték szét, lazultak fel pályakezdő költészete megejtően artistikus, de súlyos drámai tartalmak közvetítésére kevésbé alkalmas formái. Nemcsak arra gondolok, hogy HÁBORÚS TÉLI ÉJSZAKÁ-ban szabad versek is vannak. Hanem arra is, hogy a zárt strófaszerkezetekkel együtt lemondott a zárt nyelvi szerkezetekről is. Most sorokon át kanyarog, meg-megtörve, neki-nekilódulva, a gondolkodás természetéhez igazodva, a mondat. S akkor hagyogtatja el, nem a divat, hanem a szöveg készítésének engedve, az írásjeleket. Lírja ez után a közjáték után fordul igazán a tárgyias kifejezés felé. Ír természetesen első személyben is, köztük olyan nagyszerű verseket is, mint mondjuk az AKKOR IS OTT IS, de még ezt a lázasan személyes vallomást is elszigeteli magától egy kicsit a versbe épített Petőfi-félsorral. Most írja első nagyszabású szerepversét, a DÖBLING-et. Írt szerepverset, félszerepverset korábban is, de most tudja igazán bejátszani az egész színpadot. A magát az örület éleslátásával figyelő, országos és személyes büntudatban vergődő, valót és lázálmot összevető Széchenyi éppoly plasztikus és hiteles, mint a díszletül mögéje festett vihar. Hibátlan a vers íve és nagyszabásúak a részletek („nem láthatod hol erdőkkel sötétlik / mint ágyékszőrzettel a láthatár / megnyílt a menny és méhéből kihullott / s már éhesen bőg a kisdéd halál”). Ebben a versben már nagyon is érezhető a hosszú periódusok sodra. Ez az erős áramlás fontos vonása lesz majd újabb verseinek. Bár korábban is kísérletezett vele, talán itt alkalmazza először igazán hatásosan a motívumismétlést. (A zenéhez való vonzalma amúgy is nyilvánvaló. Liszt vagy

Rahmanyinov zenéjét „lefordítani”, eljátszani, az is egy neme a tárgyias költészetnek.) Ebben a versben egyetlen szót ismételt, a DÖBLING-et. Rögeszmés szabályossággal, kétszer, háromszor, megint kétszer, megint háromszor. Úgy lármázza fel vele a verset, mint egy-egy riasztó, rettenetes szívdobbanással. Másutt, az egyik Rahmanyinov-versben két-három ilyen vezérszólam is van, de ott mindig változik valamelyest a motívum. A FARKASOK ÓRÁJÁ-ban a *felébredtek* hőkölteti meg minduntalan a monológot, illetve az olvasót. (Vannak aztán Bakának egész líráján több-kevesebb következetességgel végigvonuló motívumai, a többnyire valamit fércelő zápor, a ritkábban menedéket kínáló, gyakrabban szorongató képekkel körétömörülő erdő („Erdő vagyok – eltévedek magamban / Gyökér vagyok – nyakamra hurkolódom”). S talán kétszer-háromszor, a viszolygató fényt (mondjuk, az utcalámpáét) materializáló *csiganyál*. De vannak másfajta állandói is Baka lírájának. Változó képekben megjelenő alapélményei, érzelmi-gondolati helyzetei. Emlegettem már a legmakacsabbat: a sivár földi pokol, a nagy oroszokéval rokon semmi, újra és újra megformálva, pályája szinte minden pillanatában felbukkan. De az embert „a hold mosatlan ablaka” mögül részvétlenül bámuló Isten olyan gyönyörű képen jelenik meg, hogy nem is érezzük olyan borzalmasnak. Jó tíz évvel később ugyanez az élmény már más hangfekvésben szól („a ponyvát / morogva rázzák az űri szelek, / a lyukakon átvilámlik a Semmi”), még egy évvel később pedig már nem érzik szükségét, hogy nagybetűvel írja ezt a semmit, elég szorongató az úgyis („ó nappalok fehér kendői számat / ki tömte be tivéletek nehogy / kiüvöltsem hogy már a semmi sincsen / s még az a semmi is fogy egyre fogy”). S végül, de ez megint csak formai kérdés, az 1984-es ANGYAL-ban a világvégi tájnak már nagyszabású díszletei sincsenek. A szemét, a civilizáció vigasztalan hul-

ladéka borítja. „Rozsdaszeplős konzervdobozok nedvedző csik-
kek papírcafatok”. Pilinszkyben („s a remény – mint szalma
közt kidöntött pléhedény”) és Kálnokyban találkozhatunk ilyen
alantas apokalipszisekkel. Formai kérdés ez azért is, mert Baka
szókincse tulajdonképpen kicserélődött. Igaz, már korai ver-
seibe is be-bekerült egy-egy köznapi szó, szerkezet. De az arány
nagyon megváltozott. S a próza nemcsak a szavakban van,
hanem a közbeszéd pongyolaságaival elnehezített mondatokban
is: „Most kellene kimennem / vizelni, inni, s a paplan alá!”
Vagy: „eleget locsogtam / e tárgyról épp, de – ha már belefog-
tam – / hadd mondjam el”. Szóval megtanulta ezt is, a *szédült*
mondatok-at, a töredezett mégis-formákat, a vers legmélyére rej-
tett alig-alig hallható, mégis hatásos zenét. Megtanulta, hogy
nem okvetlenül szükséges a versbe szépen megmunkált, jól cél-
zott metaforákat, allegóriára mutató útjelző táblákat rakni.
Vesse egybe az olvasó az ADY ENDRE VONATÁN-t az ÁTUTAZÓ-
KÉNT-tal (a két vers anyaga nagyon hasonló), és megérti, mire
gondolok. Amabban már ott vannak ugyan a fantáziátlan való,
a próza fölé alig emelkedő szavak, képek, de az egész szinte tola-
kodóan sugallja, hogy vigyázat, ez a vonat nem igazi vonat,
hanem az élet allegóriája. Emebben csak leírja, egyébként
nagyon láttatóan, mozgalmasan, egy „kihült váróterem” nyüz-
ségét. („részek / bicskás vagányok bekecses kofák /
ingázó szabadságos katonák / rikkancsok pályamunkások kopott
/ disznóbórtáskás hivatalnokok / törülközőket áruló polyák
/ batyus cigányok ténfergő diák / papírzacskót durrogató
bolond / pufajkás fáradt géppisztolyosok”), de ebben a Szabó
Lőrinc-es áthajlásokkal, a környezetbe belemosódó rímekkel
így-úgy megpántolt, egy cseppet sem szárnyaló szövegben itt-
ott váratlanul felfénylik egy-egy szó, kép, lírai futam, és a verset
a természet utáni leírás szintje fölé emeli, s valami nehezen leír-

hátó, de nyilvánvaló általánosabb jelentést visz bele. És hadd térjek most vissza egy pillanatra az imént emlegetett ANGYAL-hoz. A vers szövege érdes-rücskös, nyelvi-képi anyaga alig törekszik az úgynevezett költői felé. Csakhogy ezen a sivár terepen egy „üveglő szárnyú” angyal lépeget, sőt egy szakasszal később, *vonul*, fenségesen és ünnepélyesen. „Akárha jönc száz évvel korábról”, mondja róla Baka, hirtelen emeltebb hangra váltva. Ha édeni szépségére gondolunk, jöhetne Lermontovból is, ha meg eszelős szemére, akkor Vörösmartyból. Szívesen tekinteném az ANGYAL-t a Baka-líra önjellemezésének. Úgy ronsolta össze, gyúrta meg első versei szép lírizmusát, úgy tette rögzösebbé a vers felszínét is, mélyebb rétegeit is, hogy meghagyta benne az elemi költészetet. Ahogy megtalálta az egyensúlyt személyes és személytelen közt is. A FARKASOK ÓRÁJÁ-ban a maga álmatlan, szorongásos éjszakáiról beszél, de, talán a tárgyias részletekkel, el is távolítja magától a verset. Ezért érezzük úgy, hogy nemcsak Baka vergődik benne, hanem mi is, mindannyian. A THÉSZEUSZ viszont igazi objektív líra: egy mitológiai történet nagyszerűen megrendezett színrevitele. De lázas személyes vallomás is a maga szakadatlanul zajló lélekalatti drámájáról (megírta ezt másképp, két évvel korábban, a Dantéra hangolt HUOK-SZONETT-ben is), amelyben ő a helyszín: a labirintus, és ő a két szereplő is, a vérszomjas bikaszörny és Athén királyfija, s akárhogy fordul, mindenképpen önmagát pusztítja el. A hasadtságnak ezt a rémdrámáját pedig csak azért hisszük el, mert nem Baka István mondja, hanem Thészeusz. Személyes hitelét éppen a személytelen előadás szavatolja.